

Kulturhistoriens spor på Bornholm:

Folk tilbad hellige kilder fordi de



Sådan kunne Lappetræet i Aakirkeby have set ud. Tegning Mads Stage. Fra Bornholmske Samlinger 1996



Lappetræ-kilden i Aakirkeby lå lige over for Doktordammen – under Åbos forto



Koldekilde er stadig fuld af friskt vand

Tekst og foto: Svend Kramp

I artiklen forrige uge om kilderne som forudsætning for bebyggelserne i gamle dage henviste jeg til, at Bornholms Stednavne har optegnet i alt 55 navngivne kilder på Bornholm, heraf ni helligkilder.

Men der er ingen tvivl om, at der har været langt flere kilder end de 9, som har haft en slags religiøs betydning for bornholmerne i kort eller lang tid fra den ældste oldtid næsten frem til vore dage.

Oldtidens og middelalderens folk har sikkert søgt til kilderne, fordi vandet var renere og mere friskt end vandet i bække, åer og søer, og dermed også sundere, og hvis én er kommet til at vaske sig i en kildes vand og har oplevet at være blevet rask, er man begyndt at tro på en særlig helbredende kraft i kildens vand. En kendsgerning er i hvert fald, at folk siden de ældste tider har dyrket særlige kilder som hellige, ved at drikke eller vaske sig i vandet, ofre til kilderne, holde ritualer og fester omkring dem og give dem navne. Årets store kildefester blev holdt ved midsommer – sankthans, hvor folk mente, at kilderne havde størst helbredende kraft, men man kunne godt søge til dem hele året.

Oldtidens offerkilder

Et af de ældste og mest markante kilde-ofre på Bornholm er fra engen ved Øle Å lige vest for Rispebjerg. Tæt op ad en stor sten i et kildevæld blev der i 1897 fundet nogle flintøkser og mejsler, som tydeligt var lagt ned sammen som et offer. Året efter blev der fundet flere og siden endnu to, så det samlede fund udgør 21 økser og seks mejsler

– et af Danmarks største samlede fund af flintøkser, som i dag er på Nationalmuseet. Det offer viser, at kilden havde en religiøs betydning i den mellemste bondestenalder, tiden omkring 2800 f. Kr.. Kilden er måske også medvirkende årsag til, at stenalderfolket anlagde den store hellige plads på toppen af Rispebjerg, med palisader og trætarne til rituelle handlinger, og at man 3.000 år senere i den ældre jernalder anlagde Ringborgen, hvor man i ufredstider søgte tillugt med mennesker og kvæg, som også havde brug for vand.

Sådan et helligt område fra stenalderen er der også ved Vasegård i Aaker, på den højtliggende mark lige nord for engen og ådalen, hvor Vasegårdsvejen krydser Læsåen. På østsiden af vejen, nord for broen, ligger en skovbevokset kløft med en bæk, og lige nord for den er en stor sten i en sækning, hvor bækken i sin tid har løbet ned over marken, før den blev drænet og rørlagt. På den sten er der helleristninger i form af en masse skåltegn: En slags hellig sten i et kildevæld, som derfor også kan have haft en hellig betydning, i stenalderen eller bronzealderen, eller hvornår skåltegnene er fra.

Bornholms største helleristningsfelt, Madsebakke ved Allinge, med de mange skibsbilleder og andre figurer fra bronzealderen, har i sin tid også ligget omgivet af vand, som åbenbart har været med til at fremhæve stedets religiøse betydning og kraft.

Et af jernalderens største kultsteder, Sorte Muld ved Svaneke, med de mange rige fund af bl.a. de flere tusinde små fine guldgubber, lå tæt ved en lille dyb sø, som sandsynligvis har forbindelse til en kilde. Og på et andet af jernalderens kultcentre, Smørenge, fandt amatørarkæologer i år en håndfuld guldgubber tæt ved et sted, der fra

gammel tid kaldes Guldhullet, dér hvor de første guldgubber på Bornholm blev fundet i 1700-tallet. Der kan have stået en form for hellige bygninger tæt ved kilden både på Sorte Muld og i Smørenge, men dem er der endnu ikke fundet sikre spor af.

Kirken overtog de hedenske hellige kilder

Når en kilde var kendt som hellig blev folk ved at søge til den måske i årtusinder for at blive helbredt, på trods af skiftende kulturer eller religioner. Så man kan godt tro, at nogle kilder var anset som helbredende og hellige hele oldtiden igennem, også i Vikingetiden, men det blev forbudt, da kristendommen blev indført. Præsterne kunne dog ikke afskaffe troen på kildernes kraft og magt, så mange steder fik de nye navne efter katolske helgener, eller de gamle helligdomme fik ny kristen indfatning. Så i Middelalderen var der givetvis langt flere uofficielt hellige kilder end de omtalte ni.

Og jeg vil da også give et bud på mange flere kildesteder, der kan have været ansete for hellige.

For at starte med kilder med helgennavne: Sankt Salomons Kilde ved kapellet yderst på Hammeren, Sankt Josefs Kilde i Tejn, Sankt Hans Kilden i Svaneke og Sankt Jacobs Kilde i Nexø lå alle tæt ved kysten, nogle af dem endda helt ude i klipperne ved vandet, ligesom Helligdomskilden ved Rø.

Et andet kristent navn fik Biskopskilde i Muleby i en lille skov tæt ved landevejen, ligesom Præstekilde ved Ibs Kirke og den i Aakirkeby og Kirkekilderne i Østermarie og Poulsker, begge steder lige vest for kirken. Der er også en kilde på bakken lige syd for Klemens Kirke, under fortovet

kunne helbrede

i Smedegade, og under Vestermarie kirke er en gammel brønd. Så noget kunne tyde på, at det har været almindeligt at bygge kirkerne tæt på steder, hvor der var en gammel kilde – måske også med en gemt og glemt betydning som hedenske helligkilder? Til gengæld betød det kristne forbud mod helligkilderne, at kilden i Muredal i Klemensker, nord for Gothegård, fik det onde navn Troldkilden, ligesom der gik sagn om, at de underjordiske badede deres børn i kilden. Det var åbenbart et sted kirken ikke kunne bruge, så man i stedet måtte afskrække folk fra at komme der.

Men nogle kilder fik direkte navn efter deres brug som helligkilder: Lappetræ Kilde eller Pengekilden ved Doktorbakken i Aakirkeby: Når folk havde besøgt kilden og var blevet helbredt, hængte de deres tøj – klude, lapper – op i et træ ved kilden, eller smed penge i vandet som tak. Ved Stokkekilden for enden af Jernbanegade i Aakirkeby lagde de deres stokke og krykker, ligesom ved Stokkekilde i Krashave i Klemensker. Eller der har stået en trækasse – en »stok« – til indsamling af penge til de fattige. Oven for Bølshavn, på marken op til Offergård, er der nævnt en Stokkild på et kort over egnens oldtidsminder, tegnet af en pensioneret stationsforstander Chr. Kragh. Det kort vender jeg tilbage til i en senere artikel. Kilden er ikke nævnt i stednavnebogen, den er rørlagt men gårdens ejer bekræfter, at der er en kilde, og at den indtil for få år siden gav vand til de nye huse i den ende af Bølshavn. Det er lidt tankevækkende, at tæt ved helligdommen i Rø ligger også en Offergård – de to eneste på Bornholm. Et sted i Knudsker nævner stednavnebogen også en Stokkekilde Eng, så måske har der også været en helligkilde.

Den mest berømte af alle de bornholmske helligkilder er nok Koldekilde i Almindingen, som stadig er fuld af koldt og klart vand. Den var stedet for gamle dages Sankt Hans fester, som bla. forfatteren Martin Andersen Nexø har beskrevet og som i vore dage er fortsat som dyrskuerne i Hareløkkerne. Hvis man er på skovtur, så prøv at følg bækken hele vejen fra udløbet i Åremyre forbi Koldekilde og videre over landevejen ned forbi Rømers Minde og Gamleborg til den munder ud i Læsåen i Ekkodalen. Det er en dejlig tur med muligheder for mange oplevelser.

Det hellige vand var måske bedre end andet

Men hvorfor er en bestemt kilde så blevet dyrket som hellig kilde i modsætning til måske flere andre i det samme område? Det er ikke til at sige i dag. Måske fordi kilden lå et mere markant sted, eller hvor flere mennesker færdedes, den var måske mere vandrig eller dybere end andre, så vandet var friskt og koldt hele året, eller det smagte og følte anderledes, fordi det indeholdt mange mineraler eller andre stoffer.

Salomons Kilde var uden tvivl grunden til, at kapellet blev bygget netop dér til de mange fiskere og handelsfolk under det store sildefiskeri i 1300-tallet. Jacobs kilde ved Piledammen i Nexø er ikke anerkendt som helligkilde i dag, men den havde så meget, så velsmagende og rent vand, at det blev brugt i 1800- og 1900-tallet både af brændevinsbrænderiet i Kildestræde og af øl- og sodavandsbryggeriet ved kirken. Om Stokkekilde i Aakirkeby hed det sig, at den var karls dyb, havde meget koldt og friskt vand og aldrig tørrede ud, mens de fleste af byens andre kilder og brønde tørrede ud om sommeren. Vandet fra Stokkekilden blev også brugt til at brygge øl i det nu forsvundne bryggeri lige oven for dammen.

Biskopskilde tæt ved landevejen ved Muleby ligger i den sydlige ende af en lille bevokset bakke, Rødbjerg, med mange kildevæld lige nord for. Vandet i Biskopskilden er radiumholdigt, ligesom vandet fra Rødbjergkilderne, der i begyndelsen af 1900-tallet blev tappet på flasker til radiumholdigt drikkevand. Det var meget moderne og »sundt« den gang, så der blev tappet flere steder på Bornholm, blandt andet fra en kilde i Sandvig. Det kan man kalde en moderne form for dyrkelse af det helbredende kildevand. Men nu har det jo vist sig, at radiumvand heller ikke var så sundt.

Det kunne være interessant at finde ud af, om der virkelig er bedre eller mere sundt vand i de hellige kilder, men desværre er der så vidt jeg har kunnet få at vide ikke lavet analyser af kildernes vand. I vore dage laver man masser af analyser af vandværkernes vand, men det kommer alt sammen fra dybe borer ned i undergrunden, ikke fra kilderne, og derfor er der ikke analyser af helligkildernes vand. Og selv om der skulle findes ældre analyser, så er det jo ikke sikkert, at vandet i oldtiden har haft samme kvalitet som i ny tid. Så det er nok svært at finde ud af præcist, hvorfor nogle kilder er blevet tilbudt som hellige kilder. Men det er en spændende del af kulturhistorien.



Flintøkser og mejslere ofret i kilden ved Brogård ved Øle Å

